

Student – teacher – environment. Siedlce. 75-86.
https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25280/1/Lutsko_K_SDOACWSNRAP_KSPKIO.pdf (in English)

[9] Bruns, P., Röder, B. (2023). Development and experience-dependence of multisensory spatial processing. *Trends in Cognitive Sciences*, 27(10), 961–971. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2023.04.012> (in English)

[10] Uhryn, B. (2018). *Psychomotor rehabilitation of children with special educational needs using the Good Start Method in an inclusive approach*. Internal document. Elbląg. (in Polish)

Матеріал надійшов до редакції 25. 06.2025 р.

Авторський внесок

Мартинчук І. – 33,4%, Васильєва Г. – 33,3%, Мартинчук М. – 33,3%.

УДК 373.2:81'233]:376-056.264

DOI 10.32626/2413-2578.2025-26.141-161

САМОЙЛЕНКО Інна

аспірантка кафедри логопедії та логопсихології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-8592-4226

МОДЕЛЬ ДІАГНОСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ МІРКУВАНЬ У ЗВ'ЯЗНОМУ МОВЛЕННІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

Анотація. У статті представлено сучасний дизайн діагностичної методики дослідження рівня сформованості міркувань у зв'язному мовленні в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ). Актуальність проблеми зумовлена необхідністю якісної діагностики мисленнєво-мовленнєвих умінь, що є основою формування комунікативних навичок та передумов до навчальної діяльності. Під час розробки методики нами враховано вікові та мовленнєві особливості дітей із ЗНМ старшого дошкільного

віку, психолінгвістичні механізми породження висловлювань, структуру міркувань як форми зв'язного мовлення, а також загальнодидактичні принципи. Комплексна діагностична методика вивчення стану сформованості міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня передбачала три етапи дослідження: початковий етап – орієнтувально-діагностичний, впроваджений з метою відбору дітей із ЗНМ III рівня і розподілу їх за клінічними порушенням в процесі логопедичного обстеження для формування репрезентативної вибірки. Основний етап – дослідницько-експериментальний, він передбачав вивчення основних компонентів і критеріїв, що лежать в основі формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку. Цей етап дослідження передбачав три блоки завдань, кожен з яких містив спеціально розроблену добірку завдань і тестів. Діагностичний інструментарій представлено в 3 блоках завдань, кожен з яких охоплює серію завдань, що дозволило виявити здатність дитини встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аргументувати судження, послідовно викладати думки типу міркувань. Підсумковий етап – контрольньо-аналітичний, передбачав кількісний та якісний аналіз результатів проведеного дослідження.

Особливу увагу приділено умовам, які забезпечують достовірність результатів обстеження: емоційній залученості дитини, використанню наочного матеріалу, адаптованих мовленнєвих стимулів. Запропонована методика відповідає потребам логопедів, психологів для діагностики дітей із ЗНМ. Практичне значення дослідження полягає в проведенні комплексної оцінки рівня сформованості міркувань у зв'язному мовленні, що дозволяє обґрунтовано планувати подальшу корекційно-розвиткову роботу з дітьми із загальним недорозвитком мовлення.

Ключові слова: загальний недорозвиток мовлення; міркування; зв'язне мовлення; мисленнєво-мовленнєві уміння; діагностика методика.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Проблема розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку, а особливо дітей із загальним недорозвитком мовлення,

залишається однією з найперспективніших у сучасній логопедії. Особливої актуальності набуває формування міркувань як складної форми монологічного мовлення, що передбачає здатність дитини до послідовного викладення думок, обґрунтування висновків, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і логічної зв'язності висловлювань. Саме цей рівень мовленнєвої діяльності відображає сформованість мовленнєво-мисленнєвих механізмів і є важливим показником готовності дитини до шкільного навчання.

У дітей із загальним недорозвитком мовлення (надалі ЗНМ) III рівня формування міркувань у зв'язному мовленні відбувається зі значними труднощами, що зумовлено обмеженістю лексичної сторони, недосконалістю використання граматичних структур, порушеннями логіко-семантичної організації мовлення та недостатнім рівнем операційного мислення. Ці особливості зумовлюють порушення як процесу програмування висловлювання, так і його семантичної організації, що негативно впливає на формування якісних суджень та умовиводів у мовленні дитини старшого дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Аналіз сучасних наукових праць з проблеми вивчення загального недорозвитку мовлення, демонструє той факт, що вивчення звуковимовної, лексико-граматичної, різних форм і видів зв'язного мовлення, комунікативної діяльності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) стали предметом досліджень таких вчених Л. Бартеневої, І. Брушневської, Н. Ільїна, І. Мартиненко, І. Марченко, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Трофименко, Т. Швалюк. Водночас проблематика формування міркувань у зв'язному мовленні залишається недостатньо висвітленою і досі.

На сьогодні у вітчизняній логопедичній науці питання вивчення стану сформованості оцінно-етичних суджень у старших дошкільників із ЗНМ розглядалося в працях Н. Бондаренко (2013, 2014) [1, с. 32]. Вчена акцентувала свою увагу на тому, що вивчення мовленнєвих умінь дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення формулювати судження морально-етичної спрямованості має здійснюватися, шляхом дослідження сформованості морально-етичної лексики як на рівні імпресивного та експресивного мовлення, а також дослідження сформованості судження як граматичної категорії.

В контексті вивчення творчого зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку та

загальним недорозвитком мовлення, І. Марченко (2015) [2, с. 218] вказує не те, що для з'ясування його стану сформованості доречно вивчити рівень розвитку вербального мислення, що дасть змогу оцінити систему загальних уявлень та понять, стан основних розумових операцій, уміння висловлювати судження, міркування, встановлювати взаємозв'язок між предметами та явищами, розкривати причинно-наслідкові зв'язки.

Теоретичне вивчення проблеми формування зв'язних висловлювань типу міркування у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення було представлено в працях Т. Швалюк (2016) [3, с. 237], науковець визначає основні особливості оволодіння даною категорією дітей різними типами і видами синтаксичних конструкцій (суджень). Визначає, що речення – є найвищим рівнем ієрархічної структури мови і мовлення. За допомогою нього відбувається формування, вираження і повідомлення думки. Детально розкриває поняття «міркування» з погляду психології, логіки, лінгвістики. Доводить, що міркування є найбільш складним типом монологічного мовлення, яке характеризується використанням досить складних мовних засобів і воно має такі структурні частини як твердження, доведення, висновок. На основі аналізу методичної літератури визначає основні передумови формування зв'язних висловлювань типу міркування.

Л. Андрусишина (2007) [4, с. 20], вивчаючи розумову готовність дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення до навчання у школі, визначає окремий етап дослідження, присвячений вивченню здатності даної категорії дітей до умовисновків, подає систему діагностичних завдань.

В. Тарасун (2011) [5, с. 301] в контексті організації роботи учнів із тяжкими порушеннями мовлення з навчальною літературою і представлення даних знань у самостійному мовленні – пропонує використовувати «фреймовий методу», який дозволяє запам'ятовувати численні масиви структурних даних. Також на основі фреймів базуються процеси мислення (розуміння слова, тексту, висловлювання, міркування, будь-які дії, розповіді, зорові образи та їх усвідомлення). Фрейми охоплюють знання не однієї якоїсь ситуації, а являють собою найбільш характерні, основні моменти низки близьких ситуацій, що належать одному класу. Серед різних типів фреймів, вчена виділяє

створення фрейму «Оповідання» (міркування, дії), який передбачає роботу зі спеціальними текстами оповідань.

Аналіз спеціальної програмно-методичної літератури засвідчує про недостатній рівень розробки проблеми формування міркувань у зв'язному мовленні у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення. У спеціальній методиці розвитку зв'язного мовлення (Марченко, 2015, 2018) [2, с. 93] увага здебільшого зосереджується на формуванні навичок переказу, опису, розповіді за сюжетною картиною або серіями сюжетних картин, творчого розповідання. Натомість, розроблених методик діагностики і формування міркувань у дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку на сьогодні досі немає, що підтверджує актуальність наших подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета дослідження: розробка та апробація моделі методики діагностики стану сформованості міркувань у зв'язному мовленні дітей із загальним недорозвитком мовлення старшого дошкільного віку для подальшого використання у корекційній практиці.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мовлення як рушійна сила становлення когнітивної сфери посідає провідне місце у розвитку загальної діяльності дитини (А. Богуш, Л. Виготський, А. Лурія, О. Люблінська, Є. Соботович, В. Тищенко [6, с. 270] та Helen C. Reed, Petra P. M. Hurks [7, с. 374]). Саме через мовлення відбувається опосередковане пізнання навколишнього світу, формуються логічні операції мислення, здійснюється внутрішнє програмування дій та саморегуляція. Сучасні й вітчизняні науковці акцентують увагу на важливому етапі розвитку дитини як перехід від дошкільного віку до молодшого шкільного, адже навчальний процес у початкових класах вимагає значного навантаження мислення та розвитку мовлення. Для засвоєння відповідних знань необхідні наступні вміння: розуміти завдання, знаходити способи їх розв'язання, а також володіння основними розумовими діями на рівні мови і мовлення. Ці навички формуються у тісному зв'язку з розвитком мови і мовлення. Тому важливо збагачувати словниковий запас дитини, розвивати граматичну сторону мовлення, привчати будувати речення різних типів, висловлювати свої думки, міркувати, робити висновки на основі фактів і зосереджуватися на власній розумовій діяльності

(Л. Андрусишина, А. Богущ, П. Блонський, І. Марченко, Т. Сак, В. Тарасун, В. Тищенко, Н. Чередніченко, М. Шеремет, Т. Швалюк, Filiatrault-Veilleux P. та ін. [8, с. 1104], Desmarais С. та ін. [9, с. 546]). Саме тому важливою є проблема формування у дітей із загальним недорозвитком мовлення зв'язних висловлювань різних типів, зокрема міркувань.

У спеціальній логопедичній літературі загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ) розглядається як системне порушення мовлення у дітей із різною нозологією, що охоплює звуковий, лексичний та граматичний бік мови і мовлення. Йдеться не лише про ізольовані труднощі у тій чи іншій ланці мови, а про комплексне порушення, яке зачіпає як продуктивну (говоріння), так і рецептивну (сприймання мовлення) складову мовленнєвої діяльності.

Дослідники наголошують, що в основі формування міркування як мовленнєвого акту лежить логічне мислення, здатне відображати причинно-наслідкові зв'язки, відношення та закономірності навколишнього світу. Якщо мовленнєвий розвиток відповідає онтогенетичним нормам, то елементи логічного мислення формуються вже у ранньому віці. Так, за деякими спостереженнями, діти у 4 роки 4 місяці вже здатні розуміти причинно-наслідкові залежності між подіями. Цей процес тісно пов'язаний з досвідом спостережень за явищами, участю в діалозі, тлумаченням сюжетних картин.

Згідно досліджень Н. Харченко (2008) [10, с. 103], у старшому дошкільному віці діти використовують елементарні форми міркування, найчастіше у формі складнопідрядних речень із підрядними причини. За умов належно організованого мовленнєвого середовища та змістовного спілкування з дорослими кількість та складність таких висловлювань зростає. Науковці (Lyndina Y. та ін., 2023) [11, с. 308] підкреслюють, що навіть без спеціального навчання діти шостого року життя здатні продукувати висловлювання типу міркування, залежно від змісту діяльності та особливостей педагогічного впливу.

Разом із тим, побудова міркувань становить певні труднощі для дітей через їхню структурну складність і недостатнє володіння засобами логіко-сміслового поєднання частин висловлювання. Типовим є те, що міркування складається з тезового твердження і пояснення-доказу, яке конкретизує попередню думку; при цьому висновок як завершальний компонент часто відсутній. Вчені підкреслюють, що одним із провідних чинників формування навичок

міркування є створення комунікативних ситуацій, які потребують від дитини розв'язання певних проблем і спонукають до аргументованого висловлення власної думки.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На початковому етапі роботи над діагностичною методикою, спираючись на дослідження І. Мартиненко, І. Марченко, Л. Андрусишиної, Т. Ахутіної, М. Жинкіна, О. Лурії, Т. Піроженко, Є. Соботович Л. Калмикової, Н. Харченко, А. Омеляненко, було визначено критерії та показники стану сформованості міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ третього рівня, а саме:

Емоційно-мотиваційний критерій – відображає здатність і бажання дитини усвідомлювати, аналізувати та контролювати власні емоції, співставляти їх із причиною виникнення та визначати і орієнтуватися у почуттях і поведінці інших. Даний критерій передбачає активний інтерес до пізнання світу, самостійне встановлення причинно-наслідкових зв'язків та логічне обґрунтування власних думок за допомогою мовлення.

Когнітивний критерій – полягає у визначенні рівня сформованості сприйняття та уявлень про навколишній світ, ступінь розвитку вербальної пам'яті та операцій мислення, а також здатність логічно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами та явищами.

Лінгвістичний критерій – характеризує ступінь сформованості лексико-граматичної структури мовлення, що передбачає системне використання морфологічних та синтаксичних засобів, достатній обсяг активного і пасивного словникового запасу, а також здатність адекватно добирати лексичні одиниці відповідно до комунікативного контексту. Значимою складовою даного критерію є розвиненість семантичної системи, що забезпечує формування зв'язних і логічно структурованих висловлювань, правильність словотвору та словозміни, а також розуміння й застосування фразеологічних одиниць і метафоричних конструкцій, що свідчить про високий рівень мовної компетентності дитини дошкільного віку.

Мовленнєво-діяльнісний критерій – визначає здатність до розгорнутого висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації,

логічної побудови речень і зв'язних висловлювань; правильного вибору використання певного типу і видів синтаксичних конструкцій у процесі міркування; вміння дотримуватися послідовності у викладі думок, аргументувати свою точку зору, використовувати мовленнєві засоби для пояснення причинно-наслідкових зв'язків.

Метою нашого дослідження – було виявлення стану сформованості міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення третього рівня на основі розробленої та науково обґрунтованої діагностичної методики.

Комплексна діагностична методика вивчення стану сформованості міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення третього рівня передбачала три етапи дослідження:

I. Початковий етап – **орієнтувально-діагностичний**, спрямований на вивчення складу старших груп для дітей із ЗНМ, з метою відбору дітей із ЗНМ третього рівня і розподілу їх за клінічними порушенням в процесі логопедичного обстеження. Реалізація даного етапу передбачає поетапне виконання низки взаємопов'язаних завдань у кількох напрямках діяльності. Насамперед слід здійснити аналіз нормативно-правової бази, що регламентує процес комплектування логопедичних груп компенсуючого типу в закладах дошкільної освіти компенсуючого типу для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Згідно з чинними вимогами (Наказом МОН України від 27.03.2006 № 240/165), діти зараховуються до таких груп за наявності тяжких порушень мовлення – за умови збереження слуху та інтелекту – з обов'язковим урахуванням характеру мовленнєвого порушення та вікових особливостей. Розподіл здійснюється на основі психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих порушень.

Згідно подальшої логіки дослідження, ми ґрунтовно вивчали ділової документації вчителя-логопеда. Зокрема, аналізу піддавалися: книга обліку і руху дітей, мовленнєві та індивідуальні картки розвитку, результати обстеження та витяги з висновків інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). Що дало змогу зіставити отриману інформацію із фактичним мовленнєвим станом кожної дитини, оцінити динаміку розвитку та ефективність подальшої корекційної роботи.

Ключовим компонентом цього етапу було індивідуальне логопедичне обстеження мовлення дітей із ЗНМ, з метою уточнення їх

рівня мовленнєвого розвитку, основного клінічного заключення.

Здійснення діагностичної діяльності відбувалося згідно методичних рекомендацій провідних вчених в галузі вітчизняної логопедії, як: Л. Андрусишиної, О. Белової, Н. Бондаренко, І. Брушневської, Н. Ільїної, Є. Соботович, С. Коноплястої, І. Марченко, В. Тищенко, Л. Трофименко, Т. Швалюк, Ю. Рібцун, А. Яковенко та ін.

II. Основний етап – дослідницько-експериментальний, спрямований на вивчення основних компонентів та критеріїв стану сформованості елементарних міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня і тих механізмів, які беруть в цьому безпосередню участь.

Головною метою даного етапу є виявлення внутрішньої структури цього складного мовленнєвого феномена, визначити рівень розвитку окремих психолого-мовленнєвих механізмів, а також встановити характер їх взаємозв'язків і впливу на становлення вміння міркувати в контексті зв'язного висловлювання.

Першочергово нами було застосовано проєктивну методику «Рівень психосоціальної зрілості» (С. Банкової) у вигляді тесту-бесіди. З допомогою цієї методики відбулося вивчення таких важливих показників: здатність до соціальної взаємодії, ініціативність та відкритість у спілкуванні; рівень орієнтування в предметному та соціальному середовищі; сформованість уявлень про елементарні поняття, категорії та відношення; уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та здійснювати елементарні логічні операції. Особливу увагу приділили дослідженню останнього компонента, оскільки саме здатність до логічного аналізу ситуації лежить в основі формування міркувань у зв'язному висловлюванні.

Далі нами були запропоновані діагностичні завдання, розподілені за основними блоками дослідження:

I – Блок завдань – спрямований на вивчення рівня розвитку когнітивних процесів, а саме: вербально-логічного мислення, вербальної пам'яті, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, що безпосередньо впливає на формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня, мовлення в цілому.

Серія завдань, що спрямована на дослідження рівня розвитку вербально-логічного мислення.

Завдання «Знайди зайве». Мета: оцінити рівень здатності дитини

до класифікації предметів за родо-видовими ознаками, а також вміння аргументувати свій вибір. Запропоноване завдання виокремлює 2 проби, що дозволяють виявити рівень сформованості логіко-вербальних операцій дитини в різних аспектах сприймання (на зоровій і мовній основі). *Для проби 1.:* дитина має визначити зайвий предметі запропонованих чотирьох картинок, обґрунтовуючи свій вибір. *Проба 2.:* передбачає аналогічне завдання, але без наочної опори – класифікація здійснюється винятково на основі словесного матеріалу.

Завдання «Продовж ряд – назви одним словом». *Мета:* вивчити здатність дітей до групування предметів і узагальнення понять, обґрунтування свого рішення. Це завдання дозволяє виявити рівень сформованості таких розумових операцій, як аналіз, узагальнення, встановлення смислових зв'язків між об'єктами. Воно також демонструє рівень словникового запасу дитини, вміння користуватися узагальнюючими поняттями, логіку її мислення, здатність до аргументації.

Завдання «Поясни, що це за слово?» *Мета:* для проби 1.: Оцінити здатність дітей розпізнавати та аналізувати ключові ознаки та частини предметів, об'єднувати їх у певний чуттєвий образ, співвідносити із відповідними поняттями-словами, спираючись на власний життєвий досвід (ворота, м'яч, поле, гравці – футбол). *Для проби 2.:* здатність дітей до визначення понять, вміння висловлювати судження і міркування – поясни, навіщо потрібний цей предмет (І. Марченко, 2004: 26; Н. Стадненко & Т. Ілляшенко, 1998). *Для проби 3.:* вміння підбирати та правильно вживати слова-поняття відповідно до заданого змісту речення (Апельсин – це фрукт, а гарбуз – це овоч).

Завдання «Дослідник». *Мета:* дослідити вміння дітей порівнювати предмети за ознаками відмінності та подібності, розвиваючи навички аналітичного мислення та вербального вираження. У процесі виконання завдання оцінювалась не лише здатність встановлювати логічні зв'язки між елементами, але й мовленнєва компетентність у їх вербальному оформленні. Дитина мала виокремити спільні та відмінні риси між ними, ґрунтуючись на власному досвіді, знаннях про предмети довкілля та сформованих уявленнях про їх властивості. Це завдання демонструє активність когнітивних процесів аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та класифікації.

Завдання «Плутанина». *Мета:* оцінити здатність дитини логічно

мислити у нестандартних ситуаціях, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та пояснювати їх (з опорою на сюжетну картину «Що не так намалював художник?», мовний матеріал «Плутанина»).

Завдання «Що за чим?». Мета: вивчити вміння дітей встановлювати послідовність дій та причинно-наслідкові зв'язки за серією сюжетних картинок, складати оповідання за їх змістом. Дитині був запропонований набір сюжетних «Зайчик і сніговик», які ілюструють певну послідовність подій у житті персонажа. Зображення викладаються у довільному порядку. Завдання дитини – уважно розглянути зображення, встановити їхню логічну та часову послідовність, після чого скласти усну розповідь за мотивами сюжету. Основна увага приділяється вмінню встановлювати зв'язки між окремими подіями та дати відповіді на питання: що сталося, чому саме це сталося, що стало наслідком тієї чи іншої дії.

Серія завдань, спрямована на дослідження рівня розвитку вербальної пам'яті.

Тест «Запам'ятай 10 слів». (проективна методика О. Лурія, З. Істоміна). Мета: дослідження слухової вербальної пам'яті (короткочасної та відстроченої). Завдання передбачає багаторазове повторення дитиною десяти не пов'язаних між собою слів. Це дає змогу оцінити не лише обсяг пам'яті, а й ефективність запам'ятовування, використання стратегій кодування, здатність до довільної концентрації уваги, осмислення мовного матеріалу та збереження інформації протягом певного часу.

Завдання «Запам'ятовування пар слів». Мета: дослідження вербальної пам'яті з опорою на асоціативні зв'язки між словами. Дане завдання дає змогу оцінити не лише обсяг короткочасної слухової пам'яті дитини, а й те, наскільки вона вміє осмислено запам'ятовувати слова та утримувати їх у пам'яті протягом певного часу. Ключовим елементом завдання є встановлення логічних або асоціативних зв'язків між словами у парах. Відтворення інформації відбувається за допомогою підказки – першого слова пари, яке допомагає згадати друге слово. Це дозволяє визначити, наскільки дитина вміє пов'язувати слова за змістом і використовувати ці зв'язки для пригадування.

II – Блок завдань – спрямований на вивчення лексико-семантичної та синтаксичної сторони мовлення, які є важливими складовими забезпечення цілеспрямованості комунікативного змісту

(розповідь, опис, міркування). В процесі реалізації даного блоку завдань основну увагу зосереджували на вміннях дитини позначати предмети, виокремлювати їхні ознаки, дії та відношення, а також формування як конкретного, так і узагальненого лексичного значення, що відображає різні рівні інтеграції понять і підтримує єдність лексико-граматичних структур на рівні словосполучень і речень.

Серія завдань, спрямована на дослідження стану сформованості лексико-семантичної сторони мовлення.

Завдання «Назви навпаки». *Мета: визначити рівень розуміння антонімічних зв'язків у лексиці, здатність розпізнавати та правильно вживати слова з протилежним значенням.* Завдання спрямоване на виявлення здатності дитини аналізувати значення слів-антонімів, знаходити їхні протилежні пари та використовувати антоніми для точного вираження думки в усному мовленні, а також вміння порівнювати предмети, події та явища, формувати на основі співставлення різних ознак – понять.

Завдання «Схожі слова». *Мета: дослідити рівень сформованості лексико-семантичної сторони мовлення дитини шляхом оцінки її здатності розпізнавати та коректно використовувати синоніми в різних контекстах.* У процесі виконання завдання дитина отримує серію слів або речень, до яких необхідно знайти відповідні синоніми – слова, що виражають близьке за значенням поняття. Завдання спрямоване на вивчення рівня сформованості лексико-семантичних явищ, зокрема вміння розпізнавати й використовувати синонімічні ряди у мовленні, здійснювати синонімічну заміну слів у тексті.

Завдання «Загальні слова». *Мета: дослідити рівень розуміння дитиною загального значення слова, її здатність розпізнавати та правильно інтерпретувати значення відповідних лексичних одиниць у мовленні.* Також це завдання дає можливість визначити рівень готовності до сприймання і розуміння та володіння у власному мовленні загальними поняттями на кшталт: «місто», «село», «поле», «ліс», «сад»; «дерево», «кущ», «тварина», «рослина»; «дружба», «любов», «радість» тощо.

Серія завдань, спрямована на дослідження стану сформованості синтаксичної сторони мовлення, а саме: уміння здійснювати дії внутрішнього програмування та ймовірного прогнозування на рівні речення, розуміння і висловлювання суджень

на рівні різних типів речень: логіко-граматичних конструкцій (порівняльні, часові тощо); складносурядних (зі сполучниками «і», «а», «або», «але» - що вказують на встановлення причинно-наслідкової обумовленості певно ситуацій) та складнопідрядних речень (причини, наслідку, часу, мети, місця).

Завдання «Програміст». Мета: дослідити здатність дитини планувати внутрішню структуру речення (внутрішнє програмування мовлення). Завдання спрямоване на оцінку того, як дитина вміє організовувати мовні одиниці на рівні речення зі сторони його формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної впорядкованості. Вчитель-логопед пропонує дитині придумати речення з набору слів, поданих у початковій формі.

Завдання «Подумай, а що далі?». Мета: Дослідити здатність дитини прогнозувати зміст мовленнєвої ситуації на рівні речення, опираючись на пам'ять та логічний зв'язок між частинами вислову. (І. Брушневська (2006), В. Тищенко (2012), Завдання оцінює навички прогнозування смислу простих та складних речень, що свідчить про розвиток мовленнєвого планування та пам'яті. Педагог пропонує початок речення або частину складного речення (наприклад, «Якщо світить сонце...»), в свою чергу дитина має продовжити речення, формуючи змістовно завершений вислів. Оцінюється логіка, повнота та граматична побудова вислову.

Завдання «Чи правильне моє твердження: так чи ні?». Мета: вивчити вміння дітей сприймати на слух або за допомогою наочності мовленнєві судження, визначати їх правильність або хибність. Завдання проводиться на рівні простих поширених, логіко-граматичних конструкцій, складних речень – Л. Андрусишина (1997); І. Марченко (2006); Є. Соботович, (1997); Т. Швалюк (2013) – складносурядних, складнопідрядних.

Завдання «Речення з підрядними». Мета: оцінити здатність дитини створювати складнопідрядні речення, використовуючи різні типи підрядних, завдяки чому досліджуємо рівень розуміння логічних зв'язків і розвиток мовленнєвого планування. Завдання є важливим інструментом для оцінювання не лише синтаксичних навичок, а й когнітивних процесів, пов'язаних із розумінням причинно-наслідкових, часових, умовних та інших відношень у мовленні.

III – Блок завдань – спрямований на дослідження здатності до елементарних міркувань у зв'язному мовленні старших

дошкільників із ЗНМ третього рівня – на рівні тексту. Ключовим аспектом на цьому етапі є зосередження на аналізі можливостей дітей до програмування та планування зв'язного монологічного висловлювання, а також здатності прогнозувати розвиток подій, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, здійснювати смислові припущення й робити логічні умовиводи.

Серія завдань, спрямована на дослідження здатності дітей дошкільного віку до програмування і планування зв'язного монологічного висловлювання, а також ймовірного прогнозування, смислового здогаду на рівні тексту.

Завдання «Програміст 2». Мета: оцінити здатність дитини логічно структурувати текст, програмувати хід оповідання, встановлювати внутрішні зв'язки між частинами тексту, що відображає формування цілісного мислення на рівні зв'язного мовлення. Дитині пропонується побудувати або відновити логічний ланцюг подій у тексті, спираючись на часткову інформацію або окремі сюжетні фрагменти. Завдяки завданню ми можемо вивчити механізм планування та програмування зв'язного монологічного висловлювання.

Завдання «Продовж історію». Мета: оцінити здатність дитини до мовленнєвого прогнозування на рівні тексту, розуміння і розкриття внутрішніх причинно-наслідкових зв'язків тексту, здатності до міркування. Дитині пропонується прослухати історію, яка має незавершений фінал. Після цього дитина повинна спробувати спрогнозувати подальше розгортання подій в сюжеті оповідання, застосовуючи логічне міркування, встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки. Педагог може ставити питання, на кшталт: «Як ти думаєш, що сталося потім?»

Серія завдань, спрямована на дослідження здатності дітей дошкільного віку до розуміння і володіння елементарними міркуваннями у зв'язному мовленні старших дошкільників із ЗНМ

Завдання «Так чи ні». Мета: вивчити здатність дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ до умовисновків, логічного міркування на рівні мовлення. Л. Андрусишина (1997). Дитині пропонується прослухати речення – судження, які стосуються навколишнього світу, тварин, рослин, предметів (будь-яка лексична тема), дитина шляхом індуктивних і дедуктивних роздумів повинна довести, або спростувати їх правильність або хибність, відповідаючи на запитання дорослого «так» або «ні», пояснити свій вибір. Наприклад, судження: «Деяким

рослинам потрібна вода. Деякі метелики літають.»

Завдання «Назви – відгадай, доведи – поясни». Мета: вивчити здатність дітей до елементарних міркувань в процесі створення або відгадування словесного опису предметів і явищ навколишнього світу, шляхом порівняння, співставлення, аналізу та узагальнення отриманої інформації про цей предмет чи явище. Педагог пропонує дитині довести або спростувати його твердження про певний предмет чи явище природи, який вона пред'являє дитині, описавши його. Це завдання складається з двох діагностичних проб, що спрямовані на діагностику розвитку вербально-логічного мислення та мовленнєвої компетенції дитини через створення та аналіз словесних описів предметів і явищ: Для проби 1. – підтвердження або спростування тверджень; Для проби 2. – відгадування загадок-описів із поясненням. Використання двох проб у цьому завданні – забезпечує достовірну діагностику здатності дитини аналізувати, узагальнювати, порівнювати та формулювати логічні умовисновки.

Завдання «Поміркуй та поясни». Мета: вивчення розвитку логічного мислення та здатності дітей будувати власні елементарні міркування на основі поданої тези. Дитині пропонується ситуація або теза, яка вимагає усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків. Завдання полягає у тому, щоб дитина висловила свої міркування, припущення за поданим твердженням, послідовно виклала судження, аргументувала висновки. Дане завдання дозволяє не лише оцінити рівень формування елементарних міркувань та розвиток причинно-наслідкових зв'язків, а й виявити мовленнєві труднощі, пов'язані із структуруванням висловлювань та аргументацією.

Отже, розроблена модель діагностичної методики є комплексним і міждисциплінарним інструментом, який дозволяє всебічно вивчити особливості мовленнєво-мисленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення третього рівня. Вона спрямована на визначення основних труднощів у формуванні зв'язного мовлення, а також на оцінку рівня розвитку елементарних міркувань у дітей цієї категорії.

Методика дозволяє системно виявити і проаналізувати прогалини в існуючих наукових знаннях про мовленнєвий розвиток дітей із ЗНМ, що є критично важливим для удосконалення корекційних підходів, технологій логопедичної роботи та подальшого навчання у школі.

Кожен із етапів дослідження послідовно розкриває різні аспекти когнітивного й мовленнєвого розвитку – від базового логопедичного

обстеження до глибинної оцінки формування логічних міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення третього рівня є складним багатоаспектним процесом, що потребує системного та міждисциплінарного підходу до дослідження і практичної роботи. Застосування фізіологічних, лінгвістичних та психолінгвістичних підходів у діагностиці та корекційно-розвитковій діяльності дозволяє не лише підвищити ефективність розвитку мовленнєвої компетентності та когнітивної сфери дітей даної категорії, а й створити необхідні умови для їх подальшої успішної адаптації дитини в початковій ланці освіти.

Міркування виступає як складний мовленнєво-мисленнєвий феномен, який відіграє провідну роль у формуванні логіко-змістової сторони висловлювань, а також відображає загальний рівень когнітивної зрілості дошкільника. Результати проведеного дослідження підтвердили, що у дітей із ЗНМ III рівня спостерігається несформованість ряду ключових операцій мислення – аналізу, синтезу, порівняння, класифікації, встановлення причинно-наслідкових зв'язків – що значно ускладнює процес побудови розгорнутих, логічно організованих висловлювань-міркувань у структурі зв'язного мовлення.

Результати проведеного дослідження констатують, що діти старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня демонструють виражену несформованість базових розумових операцій – аналізу, синтезу, порівняння, класифікації, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Ці дефіцити значною мірою гальмують процес побудови логічно послідовних, структурованих висловлювань, що відповідають формі міркування у межах зв'язного мовлення. Зокрема, спостерігаються, що труднощі у сфері пізнавальної діяльності тісно переплітаються з недостатньою обізнаністю дітей про навколишній світ, обмеженим словниковим запасом і труднощами в організації внутрішнього мовлення, яке є основою для зовнішньої словесної аргументації. Все це створює передумови для зниження якості продукування зв'язного мовлення, зменшує інформативність,

послідовність і логічну завершеність висловлювань.

Запропонована нами діагностична методика є важливим інструментом для комплексного вивчення рівня сформованості міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ третього рівня, оскільки дозволяє цілісно оцінити мисленнєво-мовленнєві механізми, що забезпечують процес формування когнітивної сфери та визначити вектори подальшої корекційно-розвивальної роботи. Наукова новизна дослідження полягає в розробці інтегративного підходу до аналізу вміння міркувати як складової зв'язного мовлення. У межах такого підходу міркування розглядається як результат активізації когнітивних процесів, що потребують цілеспрямованого педагогічного впливу та спеціальної організації корекційного середовища. Доцільним є подальше вдосконалення системи діагностичних засобів, спрямованих на комплексне вивчення взаємозв'язку між рівнем когнітивного розвитку та мовленнєвими вміннями дітей із загальним недорозвитком мовлення.

На нашу думку, з огляду на результати проведеного дослідження перспективним є створення сучасної методики формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Її побудова має спиратися на принципи поетапності, дидактичної доцільності, урахування зони найближчого розвитку, а також на залучення ігрових методів як базового механізму стимуляції мовленнєвої активності у цьому віковому періоді. Подальші наукові дослідження необхідно зосередити на вивченні ефективності різних організаційних форматів логопедичної роботи, зокрема сучасних інтерактивних підходів, які сприяють підвищенню мотивації та активному залученню дітей до корекційно-розвиткової діяльності. Також, особливої уваги слід приділити створенню оптимальних форм партнерської взаємодії з родинами дітей, яке є важливим ресурсом для створення сприятливих умов мовленнєвого розвитку та закріплення результатів логопедичної роботи.

Отримані результати не лише підтверджують необхідність цілеспрямованої корекційної підтримки дітей із загальним недорозвиненням мовлення третього рівня у формуванні логіко-семантичної сторони мовлення, а й створити підґрунтя для подальшого вдосконалення програмно-методичного забезпечення навчання дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Н. Бондаренко, “Шляхи формування зв’язного монологічного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення”, *Наук. часопис НПУ ім. М.П. Драгоман. Серія 19. Корекц. педагогіка та психологія: зб. наук. пр.*, № 24, с. 30–34, 2013. Дата звернення: 8.06.2025. [Онлайн]. Доступно: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7594>
- [2] Марченко І.С., Спеціальна методика розвитку мовлення. Навчальний посібник. Київ: ВД «Слово». 308 с. 2015.
- [3] Т. Швалюк, “Проблема формування зв’язних висловлювань типу міркування у дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення”, *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоман. Серія 19: Корекц. педагогіка та спец. психологія*, № 32 (2), с. 234–240, 2016. Дата звернення: 2.06.2025. [Онлайн]. Доступно: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/16634>
- [4] Л. Андрусишина, “Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ”, *Теорія і практика сучас. логопедії: Зб. наук. пр.*, с. 18–23, 2007.
- [5] В. Тарасун, *Логодидактика*. Київ: Вид. Дім «Слово», 2011.
- [6] В. Тищенко, “Методика формування ймовірного прогнозування в мовленнєвій діяльності дітей дошкільників із ЗНМ”, *Наук. часопис НПУ ім. МП Драгоман. Серія 19: Корекц. педагогіка та спец. психологія*, № 21, с. 269–273, 2012. Дата звернення: 9.06.2025. [Онлайн]. Доступно: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/23199>
- [7] Helen C. Reed, Petra P. M. Hurks, Paul A. Kirschner & Jelle Jolles, “Preschoolers causalreasoning during shared picture book storytelling: A cross-case comparisondescriptive study”, *J. Res. Childhood Educ.*, № 29 (3), с. 367–389, 2015. Дата звернення: 4.06.2025. [Онлайн]. Доступно: <https://doi.org/10.1080/02568543.2015.1042126>
- [8] Filiatrault-Veilleux, P., Bouchard, C., Trudeau, N., & Desmarais, C., Comprehension of inferences in a narrative in 3- to 6-year-old children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 59(5), 1099–1110, 2016. Дата звернення: 2.06.2025. [Онлайн]. Доступно: https://doi.org/10.1044/2016_JSLHR-L-15-0252
- [9] Desmarais, C., Nadeau, L., Trudeau, N., Filiatrault-Veilleux, P., & Maxès-Fournier, C., Intervention for improving comprehension in 4-6 year old children with specific language impairment: practicing inferencing is a good thing. *Clinical linguistics & phonetics*, 27(6-7), 540–552, 2013. Дата

звернення: 8.06.2025. [Онлайн].

Доступно: <https://doi.org/10.3109/02699206.2013.791880>

[10] Н. Харченко, “Психолінгвістичні підходи щодо формування в старших дошкільників мовленнєвих навичок і вмінь будувати міркування”, *Психолінгвістика*, № 1, с. 98–105, 2008. Дата звернення: 5.06.2025. [Онлайн].

Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2008_1_11

[11] Lyndina, Y., Martynyuk, Z., Tovstohan, V., Babichenko, A., Mytsyk, H., & Samoilenko, I., Psychological and Pedagogical Technologies in Working with Children with Special Educational Needs: Neuropedagogical Aspect. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14(1), 302–318, 2023. Дата звернення: 6.06.2025. [Онлайн]. Доступно: <https://doi.org/10.18662/brain/14.1/421>

SAMOILENKO Inna

PhD student, Department of Speech Therapy and Logopsychology

Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-8592-4226

ODEL OF A DIAGNOSTIC METHOD FOR ASSESSING THE DEVELOPMENT OF REASONING IN COHERENT SPEECH OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT

Annotation. The article presents a modern design of a diagnostic method for studying the level of development of reasoning in coherent speech among senior preschool children with general speech underdevelopment (GSU). The relevance of the issue is determined by the need for high-quality diagnostics of cognitive and speech skills, which are fundamental for the formation of communication abilities and prerequisites for educational activity. In developing the methodology, we considered the age- and speech-related characteristics of children with GSU of senior preschool age, psycholinguistic mechanisms of utterance generation, the structure of reasoning as a form of coherent speech, as well as general didactic principles.

The comprehensive diagnostic method for studying the state of reasoning in the coherent speech of children with Level III GSU included three stages: the initial stage – orientation and diagnostic, aimed at selecting

children with Level III GSU and classifying them based on clinical manifestations during the speech-language assessment in order to form a representative sample. The main stage – research and experimental, involved studying the main components and criteria underlying the formation of reasoning in the coherent speech of senior preschoolers. This stage included three blocks of tasks, each containing specially developed sets of exercises and tests. The diagnostic tools were structured into three task blocks, each comprising a series of tasks that made it possible to identify the child's ability to establish cause-and-effect relationships, justify judgments, and express thoughts in the form of reasoning. The final stage – control and analytical, involved both quantitative and qualitative analysis of the research results.

Special attention was paid to the conditions ensuring the reliability of the assessment results: emotional engagement of the child, the use of visual materials, and adapted speech stimuli. The proposed methodology meets the needs of speech and language pathologists and psychologists for diagnosing children with GSU. The practical significance of the study lies in the comprehensive assessment of the level of reasoning in coherent speech, which allows for well-grounded planning of further speech therapy and developmental intervention for children with general speech underdevelopment.

Keywords: general speech underdevelopment, reasoning, coherent speech, cognitive and speech skills, diagnostic methodology.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

[1] N. Bondarenko, "Ways of forming coherent monologue speech in senior preschoolers with general underdevelopment of speech", Scientific Journal of the Drahoman National Pedagogical University. Series 19. Correctional Pedagogy and Psychology: Collection of Scientific Proceedings, No. 24, pp. 30-34, 2013. Date of access: 8.06.2025. [Online]. Available: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7594>.

[2] Marchenko I.S., "Special Methods of Speech Development". Study guide. Kyiv: Slovo Publishing House. 308 c. 2015.

[3] T. Shvaliuk, "The problem of forming coherent statements of the reasoning type in children of senior preschool age with severe speech disorders", Scientific Journal of the National Pedagogical Dragoman University. Series 19: Correctional Pedagogy and Special Psychology, No. 32 (2), pp. 234-240, 2016. Date of access: 2.06.2025. [Online]. Available: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/16634>

[4] L. Andrusyshina, “Psychological characteristics of general functional mechanisms of speech in older preschoolers with SEN”, Theory and practice of modern speech therapy: Collection of scientific articles, pp. 18-23, 2007.

[5] V. Tarasun, "Logodidactics. Kyiv: Slovo Publishing House, 2011.

[6] V. Tyshchenko, “Methods of forming probable forecasting in the speech activity of preschool children with SEN”, Scientific Journal of the Drahoman National Pedagogical University. Series 19: Correctional Pedagogy and Special Psychology, No. 21, pp. 269-273, 2012. Date of access: 9.06.2025. [Online]. Available: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/23199>

[7] Helen C. Reed, Petra P. M. Hurks, Paul A. Kirschner & Jelle Jolles, “Preschoolers causalreasoning during shared picture book storytelling: A cross-case comparisondescriptive study”, *J. Res. Childhood Educ.*, № 29 (3), c. 367–389, 2015. Date of access: 4.06.2025. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1080/02568543.2015.1042126>

[8] Filiatrault-Veilleux, P., Bouchard, C., Trudeau, N., & Desmarais, C., Comprehension of inferences in a narrative in 3- to 6-year-old children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 59(5), 1099–1110, 2016. Date of access: 2.06.2025. [Online]. Available: https://doi.org/10.1044/2016_JSLHR-L-15-0252

[9] Desmarais, C., Nadeau, L., Trudeau, N., Filiatrault-Veilleux, P., & Maxès-Fournier, C., Intervention for improving comprehension in 4-6 year old children with specific language impairment: practicing inferencing is a good thing. *Clinical linguistics & phonetics*, 27(6-7), 540–552, 2013. Date of access: 8.06.2025. [Online]. Available: <https://doi.org/10.3109/02699206.2013.791880>

[10] H. Kharchenko, “Psycholinguistic approaches to the formation of speech skills and reasoning abilities in senior preschoolers”, *Psycholinguistics*, no. 1, pp. 98-105, 2008. Date of access: 5.06.2025. [Online]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2008_1_11

[11] Lyndina, Y., Martynyuk, Z., Tovstohan, V., Babichenko, A., Mytsyk, H., & Samoilenko, I., Psychological and Pedagogical Technologies in Working with Children with Special Educational Needs: Neuropedagogical Aspect. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14(1), 302–318, 2023. Date of access: 5.06.2025. [Online]. Available: <https://doi.org/10.18662/brain/14.1/421>